

УДК 342.7

І.І. ДАХОВА,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

О.О. ЧУБ,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЩОДО СУЧАСНИХ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: *верховенство права, правова визначеність, певність, чіткість, передбачуваність, законні очікування*

Сьогодні правова визначеність визнається на міжнародному рівні як одна з центральних вимог верховенства права. Принцип верховенства права і принцип правової визначеності як одна з його складових були предметом наукових досліджень таких вчених, як Т.Р.С. Аллан, Ф. Гаєк, А.В. Дайсі, Б. Таманага. Серед вітчизняних наукових праць з цієї проблематики слід відмітити роботи С. Головатого, М.І. Козюбри, С. Погребняка, С. Шевчука та ін. Водночас, незважаючи на проведення достатньо глибокого аналізу принципу правової визначеності, відсутня єдність у його розумінні, що пояснюється не стільки наявністю різних поглядів на його сутність, скільки багатоаспектністю вказаного принципу. Тому метою статті є здійснення системного дослідження принципу правової визначеності задля забезпечення ефективної та повної його реалізації у конституційно-правових відносинах.

Сучасне розуміння поняття «верховенство права» запровадив, зокрема, британський правник-конституціоналіст, професор А.В. Дайсі у своїй праці «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» (1885) [1]. Осердям концепції визначалась одна зі стрижневих рис: жодна людина не може зазнавати покарання, окрім як у випадку явного порушення

закону, який повинен забезпечувати визначеність та передбачуваність, щоб ним могли керуватись громадяни при вчиненні дій чи веденні справ, і який не повинен дозволяти карати особу ретроспективно.

Розуміння верховенства права як формальної законності є домінуючим для лібералізму і капіталізму і найбільш поширене серед теоретиків права. Його найважливішою рисою є передбачуваність [2, с.138]. Точка зору щодо правової визначеності як складової верховенства права була запропонована Ф. Гаєком, на думку якого верховенство права передбачає, що органи державної влади повинні бути обмежені у своїх діях заздалегідь встановленими та оголошеними правилами, які дають можливість передбачити з великою точністю примусові заходи, що будуть застосовані представниками влади в тій чи іншій ситуації. Беручи це до уваги, індивід може впевнено планувати свої дії [3, с.96].

Беручи за основу вказану позицію, наука і практика поглиблюють та деталізують її, розглядаючи принцип правової визначеності з різних аспектів і намагаючись вирішити коло питань, що виникають у зв'язку з його реалізацією.

Як зазначає Т.Р.С. Аллан, формальна рівність, підкріплена дотриманням загальних положень, є незаперечно цінною, й не лише через її внесок у постановня законодавчої *певності* та особистої автономії, до якої така певність зазвичай приводить, але й як вагомий компонент фактичної рівності, котра виростає до ідеалу конституційної справедливості. Правова певність, котра, власне, й забезпечується регулярністю процедури та формальною рівністю, має першочергове значення для людської гідності. Законні очікування впливають із загального принципу рівності, який надає громадянам однакове право на перевагу, що впливає з процедури, покликаної відгородити юридичний процес від неналежного політичного впливу [4, с.53, 77, 220].

Правова система має дозволяти тим, хто підпадає під закон, з певністю регулювати свою поведінку та захищати тих, хто підпадає під закон, від довільного використання дер-

жавної влади. Правова *впевненість* – це вимога, згідно з якою рішення приймаються відповідно до правових норм, тобто *законні*. Юридична визначеність часто служить центральним принципом для розробки правових методів, за допомогою яких закон виробляється, тлумачиться та застосовується. Це означає, що: (1) закони та рішення повинні бути оприлюднені; (2) закони та рішення повинні бути чіткими і ясними; (3) рішення судів мають вважатись обов'язковими; (4) ретроактивність законів та рішень повинна бути обмежена; (5) *законні очікування* повинні бути захищені [5, с.30, 32].

Юридична чіткість сьогодні визнається одним із загальних принципів права Європейського співтовариства. ЄСПЛ підкреслює, що, зокрема, у разі позбавлення свободи особливо важливо, щоб загальний принцип правової визначеності був задоволений. Тому важливо, щоб умови позбавлення волі, передбачені національним законодавством, були чітко визначені, і щоб сам закон був передбачуваний при його застосуванні, щоб він відповідав стандарту «повноти закону» («*lawfulness*»), встановленому Конвенцією, стандарту, який передбачає, що всі закони мають бути достатньо чіткими, щоб дозволяти особі – за потреби, з відповідною порадою – передбачити, мірою, обґрунтованою за даних обставин, наслідки, які можуть спричинити певні дії (див. *Ječius v. Lithuania*, no. 34578/97; *Baranowski v. Poland*, no. 28358/95) [6].

Юридична *невизначеність* означає, що закон не завжди визначає відповідь на правове питання. Відповідно до найсильнішої версії «теорії невизначеності», відомої як «радикальна невизначеність», закон завжди невизначений і ніколи певний, будь-яке рішення юридично виправдане в будь-якій справі, а закон є не більше, ніж політика іншою назвою [5, с.35]. За Ф. Гаєком, відмінна особливість формальних законів – *непередбачуваність* конкретних результатів їх дії – допомагає прояснити помилку, яка полягає в тому, що ліберальна держава – це бездіяльна держава. Питання, чи повинна держава «діяти» чи «втручатись»,

представляється безглуздим. Зрозуміло, будь-яка держава має діяти, і всі її дії є втручанням у щось. Дійсна проблема, однак, полягає в тому, чи може індивід передбачити дії держави і певно будувати свої плани, спираючись на це передбачення [3, с.96].

Юридична невизначеність як юридичне явище має більш вузьке застосування, ніж юридична визначеність. Якщо індивіди стурбовані, правова визначеність служить двом різним функціям: вона керує ними відповідно до закону, і захищає їх від свавілля уряду, контролюючи використання повноважень для прийняття та застосування права. Немає зворотного співвідношення між правовою визначеністю та юридичною невизначеністю. Високий рівень правової визначеності може відповідати високому рівню правової невизначеності [5, с.37]. Невизначеність є постійною рисою, внутрішньо притаманною праву. Можлива невизначеність не обов'язково означає руйнування передбачуваності закону [2, с.105]. І якщо система континентального права якомога більше акцентує на принципі правової *певності*, – система загального права наголошує й на природній правовій *невизначеності*.

Отже, принцип юридичної визначеності є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права. В його основі лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися. Іншими словами, цей принцип гарантує остаточність рішень («що вирішено – вирішено і не має переглядатися до безмежності»). Цей принцип має різні прояви. Зокрема, він є одним з визначальних принципів «доброго врядування» і «належної адміністрації» (встановлення процедури і її дотримання), частково співпадає з принципом законності (чіткість і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону) [7, с.62].

Європейський суд з прав людини неодноразово вказував на те, що закон повинен відповідати принципу верховенства права (*Malon v. The United Kingdom*). У справі «*Hashman and*

Harrup v. The United Kingdom» (рішення від 25.11.1999 р.) ЄСПЛ вказав, що однією з вимог, яка впливає зі словосполучення «встановлений законом», є передбачуваність. Норму не можна вважати «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, що дає особі можливість керуватися цією нормою у своїх діях. Ці вимоги мають на меті, зокрема, гарантувати індивідам-адресатам правової норми адекватний юридичний захист від свавільних посягань з боку публічної влади на те чи інше основоположне право людини у випадках, коли закон передбачає свободу правозастосовного розсуду. Практично дослівно Суд відтворив цю позицію і в рішенні від 24.03.1988 р. у справі «Olsson v. Sweden»: «Норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав змогу, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, певною мірою передбачити наслідки, які може потягти за собою вчинена дія».

При розгляді принципу правової визначеності слід звернути увагу на те, що вимога стосовно визначення в нормативно-правових актах правил поведінки суб'єктів суспільних відносин доповнюється вимогами до *якості* таких актів. Зміст принципу правової визначеності, на думку С. Погребняка, становлять дві групи відповідних вимог: вимоги до нормативно-правових актів і вимоги до їх застосування [8, с.178–192].

Вимоги до нормативно-правових актів можуть бути поділені на змістовні та процедурні. Серед змістовних вимог, насамперед, слід виділити такі: акти мають бути зрозумілими (доступними), несуперечливими і повинні пропонувати повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи існування прогалів. Крім того, додаткові вимоги щодо заборони широких дискреційних повноважень стосуються норм, які визначають компетенцію державних органів. Найважливішими процедурними вимогами є: вимога про обов'язкове оприлюднення актів; вимога, що забороняє зворотну силу актів; вимога розумної стабільності права; вимога послідовності правотвор-

чості; вимога надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону. Принцип правової визначеності зумовлює низку вимог до застосування нормативно-правових актів: нормативно-правові акти мають виконуватися; повинна існувати практика уточнення (конкретизації) змісту нормативно-правових актів; має існувати практика одноманітного застосування закону; рішення судів щодо застосування закону мають бути остаточними, обов'язковими та підлягати виконанню [9, с.322–326].

Європейський Суд з прав людини посиляється на правозастосовну практику, якою визначено, що поняття «передбачене законом» та «передбачені законом» у статтях 8–11 Конвенції не лише вимагає, щоб оскаржувані заходи мали місце в національному праві, а й посиляються на якість того законодавства, яке має бути достатньою мірою *доступним* і надавати можливість передбачати наслідки, тобто повинно бути сформульоване достатньо чітко, щоб дозволити людині – у випадку необхідності та з належною допомогою – узгоджувати з ним свою поведінку («The Sunday Times v. the United Kingdom» від 26.04.1979 р.).

У рішенні у справі «Ukrainian Media Group v. Ukraine» від 29.03.2005 р. Європейський Суд також нагадує, що закон має бути сформульовано з достатнім ступенем передбачуваності, щоб надати громадянину можливість розумною, залежно від обставин, мірою передбачити наслідки певної дії. Ступінь передбачуваності значною мірою залежить від змісту акту, який розглядається, сфери, яку він має охопити, та кількості та статусу тих, кому його адресовано (рішення у справі «Groppera Radio AG and Others v. Switzerland» від 28.03.1990 р.).

Стосовно «передбачуваності» закону, який застосовувався у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України», Суд вважає, що ця вимога зобов'язувала державу-відповідача законодавчо передбачити детальний перелік можливих причин та підстав для відмови в реєстрації змін та доповнень до статутів релігійних об'єднань. Суд зазначає, що стаття 15

Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачила лише одну нечітку підставу для відмови зареєструвати релігійне об'єднання або зміни до нього: якщо «статут релігійної громади або її діяльність суперечать чинному законодавству». Більше того, стаття 15 Закону вимагає від реєстратора викласти підстави відмови в реєстрації релігійного об'єднання або його статуту. Проте Закон не уточнював, наскільки чітким має бути таке обґрунтування, та чи має воно стосуватися лише невідповідності тексту статуту положенням законодавства, чи сутнісної невідповідності вимогам законодавства, цілі та діяльності релігійного об'єднання. Отже, Суд сумнівається, що положення закону були «передбачуваними» та надавали достатньо гарантій проти свавільного застосування, оскільки він не здатний запобігти зловживанню з боку державних органів реєстрації, які мають необмежені дискреційні повноваження в реєстраційних питаннях.

На необхідності дотримання якості закону та принципу правової визначеності як елементу верховенства права наголошується й в інших рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, у п.55 рішення у справі «Барановський проти Польщі» від 28.03.2000 р. зазначається: «Суд вважає, що законодавство Польщі, з огляду на відсутність згаданих положень, не відповідало нормі передбачуваності, як того вимагає пункт 1 статті 5 Конвенції. Суд також вважає, що згадувана практика, яка виникла через законодавчу прогалину, коли особу тримали під вартою протягом невизначеного і непередбачуваного часу, що не обґрунтовувалося конкретним правовим положенням чи судовим рішенням, суперечить принципів правової визначеності».

У рішенні від 23.10.2008 р. у справі «Солдатенко проти України» ЄСПЛ зазначив: «Встановлюючи, що будь-яке позбавлення свободи має здійснюватися «відповідно до процедури, встановленої законом», пункт 1 статті 5 не просто відсилає до національного закону ... він також стосується якості закону, вимагаючи від закону відповідності

принципові верховенства права... При цьому «якість закону» означає, що у випадку, коли національний закон передбачає можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні – для того, щоб виключити будь-який ризик свавілля» (пункт 111). Таким чином, виходячи з практики Європейського суду з прав людини, норми закону, які передбачають відповідальність, мають відповідати принципу правової визначеності, бути чіткими та передбачуваними у їх застосуванні.

У широкому розумінні принцип правової визначеності являє собою сукупність вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища людини шляхом вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування [10, с.1]. Принцип правової визначеності презюмує стабільність правового регулювання, учасники правовідносин повинні мати можливість в розумних межах передбачати наслідки своєї поведінки і бути впевненими у незмінності свого офіційно визнаного статусу, набутих прав і обов'язків.

Ключовим поняттям вказаної позиції є *стабільність* (стабільність правового регулювання і, відповідно, стабільність правового статусу людини), що з одного боку є абсолютно вірним, оскільки відсутність такої стабільності (часта зміна Конституції та законів) у кінцевому результаті призводить до порушення принципу правової визначеності через неможливість особи встигати за змінами і таким чином не бути здатною адекватно передбачати наслідки своєї поведінки. З іншого боку, стабільність не може означати абсолютної незмінюваності законодавства через постійний розвиток і зміну суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Європейський Суд з прав людини стосовно зазначеної проблеми у рішенні у справі *Malon v. The United Kingdom* вказує, що в окремих сферах правового регулювання показником якості закону виступає його гнучкість (оскільки національні закони не можуть охопити своїм регу-

люванням всі непередбачувані обставини), що у відповідних випадках може також становити вимогу «моралі правотворчості».

При цьому слід також звернути увагу на позиції щодо незмінюваності (стабільності) правових позицій Конституційного Суду України. Одні автори тісно пов'язують стабільність Конституції України з правовою визначеністю і вважають, що заради забезпечення цієї стабільності Конституційний Суд не може змінювати свої позиції, застосовуючи практику прямого чи непрямого посилання на свої попередні рішення [11, с.40]. Інші автори, вважаючи такі твердження досить категоричними, зазначають, що безсумнівно, Конституційний Суд України повинен дотримуватися своїх правових позицій при вирішенні аналогічних справ, однак це не заперечує права Конституційного Суду змінювати їх за наявності певних підстав, не звужуючи та не обмежуючи прав і свобод людини і громадянина. А, відповідно, зміна Конституційним Судом своїх позицій, якщо має місце зміна встановленого в законах правового регулювання, не суперечить правовій визначеності [12, с.85–86].

У літературі висловлюється точка зору щодо доцільності поділу принципу правової визначеності на два субпринципи: 1) неможливість зворотної дії законодавства, окрім випадків, коли законодавчі цілі не можуть бути досягненні іншим чином, за умови, що дотримано принципу захисту легітимних очікувань; 2) захист легітимних очікувань. Очікування визнається легітимним, якщо воно є розумним, тобто відповідає реальним сподіванням «обережної людини» [13, с.43].

При цьому слід звернути увагу на динаміку не лише законодавства, а й судової практики. Розвиток судової практики не суперечить належному правозастосуванню, оскільки, як неодноразово вказував ЄСПЛ, «відсутність еволюційного та динамічного підходу в правозастосуванні може стати на заваді його подальшому удосконаленню» [14, с.147].

Ще одним питанням, пов'язаним з принципом правової визначеності, що виникає на

практиці, є вимога *чіткого дотримання процедури*. Як вказує Т. Вавринчук, невиправдане відхилення від процедури, яка передбачена національним законодавством, може суперечити принципу правової визначеності. Наприклад, у справі «Diya 97 v. Ukraine» касаційна скарга особи, яка не була стороною у справі, була допущена Верховним Судом України до розгляду без законних на те підстав (за господарсько-процесуальним законодавством у цієї особи не було права на звернення до ВСУ). Хоча результат розгляду справи безпосередньо стосувався прав цієї особи і скаргу було подано менш ніж за два місяці після завершення її розгляду, Верховний Суд України діяв всупереч чітким процесуальним нормам, що не відповідало принципу правової визначеності та спричинило порушення ст.6 Конвенції. Також Суд узяв до уваги, що за результатом розгляду скарги особи, яка не була стороною у справі, Верховний Суд України, по суті, нівелював результат завершеного судового провадження [14, с.149].

Наступним аспектом, пов'язаним з реалізацією принципу правової визначеності, є питання про наявність у органів публічної влади *дискреційних повноважень*, під якими Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендації № R(80)2, прийнятій 11.03.1980 р., розуміє повноваження, які орган публічної влади, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин [15].

Один з родоначальників сучасної концепції верховенства права А.В. Дайсі вважав, що там, де має місце дискреція, є простір для свавільності. Лише від середини ХХ ст. досягнуто порозуміння між верховенством права та питанням дискреційних повноважень. Дискрецію як таку було сприйнято з тим застереженням, що її слід обмежувати буквою та метою закону, яким повноваження надаються, а так само іншими елементами верховенства права, приміром, шляхом забезпечення кожного доступу до справедливих процедур у

безсторонньому та незалежному суді та шляхом застосування закону послідовно і однаково до всіх і у спосіб, позбавлений свавільності та не позбавлений здорового глузду [16].

Що стосується вітчизняної позиції стосовно відповідності принципу правової визначеності наявності у певних органів та посадових осіб дискреційних повноважень, слід звернутись до Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 р. № 3-рп/2016у (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини), де Конституційний Суд України виходить із того, що принцип правової визначеності не виключає визнання за органом державної влади певних дискреційних повноважень у прийнятті рішень, однак у такому випадку має існувати механізм запобігання зловживанню ними. Цей механізм повинен забезпечувати, з одного боку, захист особи від свавільного втручання органів державної влади у її права і свободи, а з другого – наявність можливості у особи передбачати дії цих органів. Конституційний Суд України вважає, що дискреційні повноваження органу державної влади мають бути однозначно визначені у Законі.

При цьому слід також враховувати позицію Європейського Суду з прав людини щодо дискреційних повноважень, сформульовану таким чином: «Закон, який надає дискрецію, не є сам по собі несумісним з вимогою передбачуваності у тому випадку, коли обсяг дискреції та спосіб її застосування зазначені з достатньою чіткістю та при цьому враховується легітимна мета того чи іншого вживаного заходу в тій чи іншій ситуації, щоб надати індивіду адекватний захист від свавільного втручання» (Рішення ЄСПЛ від 24.03.1988 р. у справі *Olsson v. Sweden*). До того ж, у рішеннях у справах *Amann v. Switzerland* та *Rotaru v. Romania* Суд вказує на те, що в національному праві має бути засіб юридичного захисту від свавільних втручань органів державної влади в права, гарантовані Конвенцією. Визначення дискреційних повноважень, якими наділені органи державної влади в сфері основоположних прав, у спосіб, що фа-

ктично робить ці повноваження необмеженими, суперечило б принципу верховенства права. Відповідно, закон має чітко визначати межі повноважень компетентних органів та чітко визначати спосіб їх здійснення, беручи до уваги легітимну мету засобу, який розглядається, щоб гарантувати особі адекватний захист від свавільного втручання.

Європейський суд з прав людини неодноразово звертав увагу на недосконалість чинного законодавства України і необхідність дотримуватися принципу правової визначеності. Так, у рішенні від 06.11.2008 року у справі «Слоєв проти України» зазначено: «Суд вважає, що відсутність чітко сформульованих положень, які б визначали, чи можливо належним чином продовжити (якщо так, то за яких умов) застосування на стадії судового слідства запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обраного на визначений період на стадії досудового слідства, не відповідає критерію «передбачуваності закону» для цілей пункту 1 статті 5 Конвенції. Суд також нагадує, що практика, яка виникла у зв'язку із законодавчою прогалиною і яка зумовлює тримання особи під вартою протягом необмеженого і непередбачуваного строку за обставин, коли таке тримання не передбачається ні конкретним положенням законодавства, ні будь-яким судовим рішенням, сама по собі суперечить принципу юридичної визначеності, який імплікований Конвенцією і який становить один із основних елементів верховенства права» (п.53).

У справі «Олександр Волков проти України» від 09.01.2013 року [17] порушення принципу юридичної визначеності було констатоване Європейським судом з прав людини з огляду на відсутність у законодавстві України положень щодо строків давності притягнення судді до відповідальності за порушення присяги, в контексті дотримання вимог «якості закону» при перевірці виправданості втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції. Аналізуючи дотримання вимог «якості закону», ЄСПЛ зазначив, зокрема, таке: наявність конкретної і послідовної практики тлу-

мачення відповідного положення закону була фактором, який призвів до висновку щодо передбачуваності зазначеного положення (див. рішення у справі «Гудвін проти Сполученого Королівства», 63 п.33). Хоча цей висновок був зроблений у контексті системи загального права, тлумачення, здійснюване судовими органами, не може недооцінюватися й у системах континентального права при забезпеченні передбачуваності законодавчих положень. Саме ці органи повинні послідовно тлумачити точне значення загальних положень закону та розсіювати будь-які сумніви щодо його тлумачення (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Гожелік та інші проти Польщі», п.65).

Принцип правової визначеності виявляється, серед іншого, не тільки у чіткості та зрозумілості норм права, які підлягають застосуванню, але й *забезпеченні єдності судової практики та єдиному розумінні та тлумаченні відповідних норм права судами*. Відповідно до практики Європейського Суду з прав людини, відсутність механізму, що забезпечує узгодженість практики національних судів, утворює стан постійної невизначеності, що, у свою чергу, є порушенням права на справедливий суд. Цей стан невизначеності, у свою чергу, може зруйнувати суспільні довіру до суддів, з урахуванням того, що така довіра є невід'ємним компонентом правової держави. Тому принцип верховенства права потребує втручання з метою покласти край невизначеності, що утворена судовими рішеннями різних судів з одного й того ж самого питання [18, с.98].

У Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус судів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13.12.2011 р. № 17-рп/2011 наголошується, що Конституційний

Суд України неодноразово визнавав такими, що не відповідають принципу верховенства права, закріпленому в частині першій статті 8 Конституції України, з підстав правової невизначеності, закони України (їх окремі положення). Так, Конституційний Суд України у Рішенні № 17-зп/2010 від 29.06.2010 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» вказує, що одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Конституційно-правова практика ставить нові питання щодо втілення принципу правової визначеності як складової верховенства права. Новий виток його наукового осмислення був, зокрема, спричинений тим, що 30.12.2015 року суб'єкт права на конституційне подання – 48 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року № 1700-VII зі змінами, а також статті 366-1 Кримінального кодексу України. На думку авторів подання, оспорувані положення Закону порушують конституційні принципи верховенства права, правової визначеності, законності, індивідуальної відповідальності, заборони втручання в особисте життя та розповсюдження конфіденційної інформації, тому вони не відповідають вимогам статей 8, 19, 21, 22, 24, 28, 32, 38, 41, 43, 57,

58, 61, 62, 64, 68, 75 Основного Закону України. Зокрема, посилаючись на п.69 рішення у справі «Принцеса Фон Ганновер проти Німеччини» від 24.06.2004 р., в якому ЄСПЛ наголосив, що кожен, у тому числі й люди, відомі громадськості, повинні мати «легітимне очікування», що їхнє приватне життя буде захищене.

На думку суб'єкта права на конституційне подання, при застосуванні норм оспорюваного Закону постає питання суб'єкту, на якого поширюється дія Закону, і визначення таких положень Закону як: «відносини сімейного характеру», «інші особи, які спільно проживають», «інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору», «загальноновизнаним уявленням про гостинність» «нематеріальні та інші активи», «тотожні за змістом здійсненню права розпорядження», «головним призначенням є використання у господарській діяльності»; «логічний та арифметичний контроль», «точності оцінки задекларованих активів», «вибірковий моніторинг способу життя».

Розгляд справи за цим конституційним поданням Судом поки що відкладено. Наукова позиція авторів цієї статті стосовно деяких з поставлених у поданні питань викладена також в окремій публікації (див. [19]).

Як зазначено в доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) щодо верховенства права від 04.04.2011 року № 512/2009, поняття «верховенство права» («Rule of Law») сукупно з поняттями «демократія» та «права людини» – це три підвалини, на яких була заснована Рада Європи. У подальшому це поняття знайшло своє схвалення у преамбулі Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Принцип юридичної визначеності (*legal certainty*) є істотно важливим для питання довіри до судової системи та верховенства права. Він є істотно важливим також і для плідності бізнесової діяльності, з тим щоб генерувати розвиток та економічний поступ. Аби досягти цієї довіри, держава повинна зробити текст закону легко *доступним*.

Вона також зобов'язана дотримуватись законів, які запровадила, і застосовувати їх у *передбачуваний* спосіб та з логічною послідовністю. Передбачуваність означає, що закон має бути, за можливості, проголошений наперед – до його застосування, та має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку (п.44 [16]).

Юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були *чіткими* і *точними* та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними. *Зворотна* дія юридичних норм також суперечить принципів юридичної визначеності, принаймні у кримінальному праві (ст.7 ЄКПЛ), позаяк суб'єкти права повинні знати наслідки своєї поведінки; але це також стосується і цивільного та адміністративного права – тієї мірою, що негативно впливає на права та законні інтереси особи. На додаток, юридична визначеність вимагає дотримання принципу *res judicata*. Остаточні рішення судів національної системи не повинні бути предметом оскарження. Юридична визначеність також вимагає, щоб остаточні рішення судів були виконані. У приватних спорах виконання остаточних судових рішень може потребувати допомоги з боку державних органів, аби уникнути будь-якого ризику «приватного правосуддя», що є несумісним з верховенством права. Системи, де існує можливість скасовувати остаточні рішення, не базуючись при цьому на безспірних підставах публічного інтересу, та які допускають невизначеність у часі, несумісні з принципом юридичної визначеності (п.46–50 [16]).

На додачу до цього, парламентові не може бути дозволено зневажати основоположні права людини внаслідок ухвалення нечітких законів. Цим досягається істотно важливий юридичний захист особи супроти держави та її органів і посадових осіб. Юридична визначеність також означає, що держава загалом повинна дотримуватись взятих на себе певних зобов'язань, виконувати покладені на неї

певні функції чи виголошені нею перед людьми певні обіцянки (поняття «виправданих», «законних очікувань»). Однак потреба у визначеності не означає, що норми права повинні застосовуватись із такою негнучкістю, що унеможлиблювала б врахування імперативів гуманності (людинолюбства) і справедливості. Існування суперечливих рішень, що їх виніс верховний чи конституційний суд, у будь-якому разі є несумісним із принципом юридичної визначеності. Тому вимагається, щоб суди, особливо вищих інстанцій, запроваджували механізми, що надають можливість уникати суперечливості та забезпечувати узгодженість їхньої судової практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Disay A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. URL: http://files.libertyfund.org/files/1714/0125_Bk.pdf.
2. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / перекл. з англ. А. Іщенка. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
3. Хайек Ф. А. фон. Дорога к рабству / пер.с англ. М. : Новое издательство, Библиотека Фонда «Либеральная миссия», 2005. 264 с.
4. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / пер. з англ. Р. Семківа. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
5. Maxeiner J. Some Realism About Legal Certainty in the Globalization of the Rule of Law, 31 Hous. J. Int'l L. 27 (2008). URL: http://scholarworks.law.ubalt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1409&context=all_fac.
6. Case of Korchuganova v. Russia, Application no. 75039/01, Judgement Eur. Ct. H.R., 8 June 2006.
7. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
8. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Х. : Право, 2008. 240 с.
9. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. К. : Реферат, 2007. 640 с.
10. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика) // Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид. 2013. № 2 (4). С. 1–13.
11. Савчин М., Марчук Р. Принцип правової визначеності у діяльності Конституційного Суду України // Вибори та демократія. 2008. № 4. С. 38–45.
12. Гультай М., Кияниця І. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5. С. 83–93.
13. Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за ред. Р. А. Петрова. К. : Істина, 2011. 704 с.
14. Вавринчук Т. Принцип правової визначеності у практиці Європейського Суду з прав людини за статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (цивільно-процесуальний аспект) // Слово Національної школи суддів України. 2016. № 1 (14). С. 142–152.
15. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень / прийнята Комітетом Міністрів 11.03.1980 р. на 316-й нараді заступників міністрів // Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України [автор-упорядник В. П. Тимошук]. К. : Факт, 2003. С. 469–479.
16. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) щодо верховенства права : від 04.04.2011 № 512/2009 // Право України. 2011. № 10. С. 168–184.
17. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine, Applicationno. 21722/11, Judgement Eur. Ct. H.R., 9 January 2013.

18. Шевчук С. Роль Верховного Суду в умовах конституційної демократії // Право України. 2012. № 11–12. С. 89–99.

19. Дахова І. І., Чуб О. О. Право на доступ до інформації vs право на приватність в кон-

тексті законодавства України про запобігання корупції // Вісник Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2016. Вип. 22. С. 65–70.

Дахова І. І., Чуб О. О. Багатоаспектність принципу правової визначеності щодо сучасних конституційно-правових відносин // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 59–68. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_11.pdf

Розкривається зміст принципу правової визначеності як однієї зі складових принципу верховенства права. Вивчаються різні підходи до визначення сутності вказаного принципу, аналізуються окремі аспекти принципу правової визначеності, досліджується реалізація принципу правової визначеності у конституційно-правових відносинах.

Дахова И.И., Чуб Е.А. Многоаспектность принципа правовой определенности относительно современных конституционно-правовых отношений

Раскрывается содержание принципа правовой определенности как одной из составляющих принципа верховенства права. В работе изучаются различные подходы к определению сущности указанного принципа, анализируются отдельные аспекты принципа правовой определенности, исследуется реализация принципа правовой определенности в конституционно-правовых отношениях.

Dakhova I.I., Chub O.O. Multidimensionality of the Principle of Legal Certainty in Relation to Modern Constitutional and Legal Relations

The article reveals the content of the principle of legal certainty as one of the components of the rule of law. Different approaches to determining the essence of this principle are studied, some aspects of the principle of legal certainty are analyzed, and the realization of the principle of legal certainty in constitutional and legal relations is investigated.

Форум права